

УДК 347.95

НАЦІОНАЛЬНИЙ РЕЖИМ ЗАКОНОДАВСТВА ЯК ОСНОВА МІЖНАРОДНИХ ДОГОВОРІВ УКРАЇНИ ЩОДО СПАДКУВАННЯ НЕРУХОМОГО МАЙНА

Самойлов М.О.

КЮІ НУ «Юридична Академія України імені Я. Мудрого», Сімферополь, Україна

Стаття присвячена питанню впливу правового інституту національного режиму на норми міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах щодо спадкування взагалі та спадкування нерухомого майна зокрема.

Ключові слова: Національний режим, нерухомість, нерухоме майно, правовий режим нерухомості, спадкові відносини, колізія, колізійні норми, міжнародні договори, міжнародне приватне право.

Розвиток двосторонніх міждержавних відносин з іншими державами, приєднання України до багатосторонніх міжнародних договорів сприяє як успішному вирішенню на практиці колізійних питань, так і покращенню співпраці компетентних установ різних країн, які займаються питаннями спадщини, обтяженої іноземним елементом, а також підвищенню світового статусу України як європейської держави.

Дослідженню проблематики спадкування у міжнародному приватному праві присвячені праці вітчизняних та зарубіжних вчених-правознавців, зокрема А.А. Рубанова, Б.С. Антімонова, Л.П. Ануфрієвої, В.Г. Буткевича, В.В. Васильченка, Г.В. Галуценка, М.В.Гордона, К.О. Граве, А.С. Довгерта, В.К.Дронікова, Г.К. Дмитрієвої, Ю.О. Заїки, О.С. Іоффе, В.І. Кисіля, О.Р. Кибенко, В.М. Корецького, Х. Коха, О.О, Красавчикова, Л.А. Лунца, О.Л.Маковського, А.І. Муранова, Матвеева Г.К. А.Я. Сивоконя, В.І. Серебровського, Г.С. Фединяк, Л.С. Фединяк, А.Г. Хачатуряна, Я.М.Шевченко, Л.В. Шевчук, інших та наших власних. Останнім часом проблематика досліджуваного інституту привертає увагу широкого кола дисертаційних дослідників. Безпосередньо теми статті торкалися, та були предметом нашого аналізу роботи О.Л. Зайцева «Розвиток права спадкування землі в Україні», Кармази О.О., «Спадкування у сучасному міжнародному приватному праві», Галуценка Г.В. «Міжнародні договори України про правову допомогу в цивільних справах і внутрішнє законодавство», Степанюк А.А. «Застосування колізійних норм щодо спадкування в міжнародному приватному праві».

Більшість з них торкається спадкового статусу громадян СРСР за кордоном та не відповідають реаліям часу і потребують перегляду. Недостатня теоретична ро-

зробленість проблеми, її безсумнівна наукова і практична значущість і актуальність викликають необхідність проведення досліджень наявних проблем теорії інституту спадкування у міжнародному приватному праві, одному з яких – питанню спадкування нерухомого майна й присвячена дана робота.

Мета статті полягає у дослідженні впливу основного інституту МПП – національного режиму законодавства, який Україна застосовує у відношення до іноземних громадян, на норми міжнародних договорів України про правову допомогу в цивільних справах на прикладі спадкування взагалі та спадкування нерухомого майна зокрема.

Врегулювання спадкових відносин з іноземним елементом здійснюється за допомогою міжнародних договорів, які А. Рубанов поділяє на два види: договори про надання правової допомоги і консульські угоди та конвенції [1, с.9].

З двадцятьма державами світу Україна як суверенна, незалежна держава уклала міжнародні договори про правову допомогу та правові відносини у цивільних справах (порядок їхньої дії на території України визначається Законом України „Про міжнародні договори України” [2]), тому досвід України у сфері міжнародно-правового регулювання відносин спадкування треба також вивчити на прикладі міжнародних двосторонніх угод про правову допомогу у цивільних справах.

Окрім цього, згідно із Законом "Про правонаступництво України" (ст. 7) [5] нотами України, надісланими у січні 1994 р. до посольств іноземних держав, з якими у СРСР були двосторонні договори про правову допомогу, про застосування цих договорів щодо України, а також відповідно до Віденської конвенції про правонаступництво держав щодо договорів від 23 серпня 1978 р. в Україні застосовуються положення міжнародних угод СРСР, зокрема таких, як: Договір між СРСР та Народною Республікою Албанія про надання правової допомоги в цивільних, шлюбно-сімейних та кримінальних справах від 30 червня 1958 р., Договір між СРСР та Фінляндською Республікою про правовий захист та правову допомогу в цивільних, сімейних та кримінальних справах від 11 серпня 1978 р., Договір між СРСР та Туніською Республікою про правову допомогу в цивільних і кримінальних справах від 26 червня 1984 р. та ін.

Роль цих актів у процесі регламентації спадкування полягає в тому, що вони комплексно регулюють всі істотні аспекти правовідносин з даного питання через визначення норм права, які підлягають застосуванню.

По-перше, вони встановлюють один з основних принципів, якому підпорядковуються правовідносини спадкування. Йдеться про принцип зрівнювання в правах (однак цей принцип не відображено у договорі між Україною і, наприклад, В'єтнамом, Грузією). Як стверджує Конвенція СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р., громадяни кожної з договірних сторін можуть успадковувати на території інших договірних держав майно або права за законом або за заповітом на рівних засадах і в тому самому обсязі, що і громадяни даної договірної країни.

Принцип зрівнювання громадян у правах означає, що „громадяни однієї Договірної Сторони прирівнюються у правах до громадян другої Договірної Сторони, що проживають на її території, щодо спроможності складання або скасування заповіту на майно, яке знаходиться на території другої Договірної Сторони, або на права, що повинні бути здійснені, а також відносно придбання у спадщину майна або прав. Майно

або права переходять до них на тих самих умовах, які встановлені для власних громадян договірної Сторони, що проживають на її території" (ст. 35 Договору між Україною та Латвійською Республікою, ст. 34 Договору між Україною і Литовською Республікою, ст. 34 Договору України та Естонською Республікою).

Аналізуючи принцип рівності у правах, відображений у міжнародних договорах, які уклала Україна з іншими державами, можна виділити ознаки цього принципу у галузі спадкування: *іноземці мають такі самі права та обов'язки як і громадяни України - набувати майно та права, бути спадкоємцем як за заповітом, так і за законом, одержувати спадщину, складати, змінювати та скасовувати заповіт*. В кожному конкретному випадку обсяг прав визначається законодавчим актом.

Принцип зрівнювання у правах тісно пов'язаний з іншим принципом міжнародного права - надання іноземцям „національного режиму". Принцип національного режиму закріплено у Конституції України: „Іноземці..., що перебувають в Україні на законних підставах, користуються тими самими правами і свободами, а також несуть такі самі обов'язки, як і громадяни України." (ст. 26). Здатність іноземців мати спадкові права в Україні забезпечується також і цивільним законодавством України. Отже, в Україні законодавчо закріплено принцип національного режиму у питаннях не тільки правового статусу іноземців, а й у питаннях спадкування іноземцями. При цьому використання іноземними громадянами своїх прав та свобод в Україні не повинно завдавати збитків інтересам української держави, правам та законним інтересам українців та іншим особам.

Національний режим - це надання іноземцям такого режиму, який держава надає вітчизняним громадянам, тобто вона прирівнює іноземців у правах та свободах до місцевих громадян [6, с. 104-108]. Отже, зміст національного режиму у сфері спадкування, як стверджував А. Рубанов, має певні особливості і характеризується: принципом прирівнювання іноземців до місцевих громадян, окремим обмеженням порівняно з місцевими громадянами, наявністю особливих прав, які не надаються місцевим громадянам [7, с. 142]. Це означає, що іноземці мають право спадкувати за заповітом і за законом, закликатися до спадкування в порядку, встановленому українським законодавством, мати право на обов'язкову частку на рівних умовах з українськими громадянами. Будь-яке обмеження їхніх прав при спадкуванні за ознакою іноземного громадянства має бути визнане незаконним.

Тому відведення національному режиму особливого місця у сфері спадкування пов'язується, як зазначав Л. Лунц, із існуванням у праві деяких країн вилучень, спрямованих на те, щоб розширити коло випадків застосування власного права, або встановити у питаннях спадкування спеціальні привілеї для власних громадян, або обмежити права спадкування іноземців [8, с.414].

Найчастіше такі примітки стосуються іноземців та осіб без громадянства щодо спадкування ними земельних ділянок та інших природних ресурсів. В принципі, можливість подібних обмежень спадкових прав не виключена і в Україні, оскільки згідно з Конституцією та ЦК України із принципу національного режиму можливі винятки, за умови якщо вони встановлені законами чи міжнародними договорами України (ст. 26 Конституції України). Так, відповідно до ст. 81 Земельного кодексу України іноземні особи хоча й мають право приймати у спадщину землі сільськогосподарсь-

кого призначення, проте ці ділянки протягом року після прийняття спадщини *підлягають відчуженню*.

У законодавстві деяких країн, існують обмеження іноземців щодо набуття певних видів майна. Причому ці обмеження є законними, адже міжнародне право не перешкоджає державі надавати чинності нормативним актам, що обмежують здатність іноземців мати спадкові права. У Польщі іноземці у галузі спадкування раніше надіялися групою прав, яких не мали польські громадяни. Деякі польські вчені вказують, що це є „відхилення від принципу рівного поводження з громадянами іноземних країн”. [9]

Намагання не допустити обмеження спадкових прав своїх громадян, коли ці права повинні виникнути або здійснитися в іншій державі, пояснює включення в двосторонні договори про правову допомогу, учасником яких є Україна, спеціальних умов щодо застосування у сфері спадкування національного режиму.

Найбільш стисло та чітко принцип національного режиму, який застосовується у процесі спадкування, сформульовано у Договорі з Польщею: громадяни однієї Договірної Сторони можуть набувати на території іншої Договірної Сторони права на майно і інші права, одержуючи спадщину за законом або розпорядженням у випадку смерті на тих самих умовах і в такому самому обсязі, що і громадян цієї Договірної Сторони" (ст. 36 Договору). [10]

Отже, в Україні національний режим застосовується щодо прав іноземців згідно з правилами внутрішнього законодавства, так і згідно з нормами міжнародних договорів, які надають право іноземцям приймати чи відмовитися від спадщини, яка відкривається на території України, а також право складати, відмінити та скасовувати заповіт на майно, яке знаходиться на території іншої Договірної Сторони чи на українській території, тощо. В міжнародних договорах, нормативних актах України поняття "обсяг прав, пов'язаних із спадкуванням", містить у собі не тільки право на спадкування майна, але і право на укладання і скасування заповіту на майно, що знаходиться на території іншої договірної країни (а також спадкові права, що можуть бути здійснені у майбутньому). Окрім того, законодавство України вказує, що права іноземців щодо спадщини виникають на тих самих підставах, що і у громадян України, і спадщина переходить до спадкоємців незалежно від громадянства.

Принцип зрівняння у правах є основою національного режиму, оскільки визначає основні аспекти здатності іноземців мати права, що виникають при спадкуванні. Суть спадкових прав залишається незмінною як у випадку набуття їх іноземцями, так і у випадку набуття українськими громадянами. Об'єкт також залишається незмінним - спадщина (сукупність суб'єктивних прав та обов'язків спадкодавця).

По-друге, міжнародні договори про правову допомогу, учасником яких є Україна, встановлюють окремі колізійні норми щодо спадкування рухомого і нерухомого майна. Основними колізійними нормами договорів є ті, які визначають право, що застосовується до спадкових правовідносин. Всі без виключення договори виходять з так званого "дуалістичного принципу", тобто поділу майна, що успадковується, на рухоме та нерухоме. Щодо заповідача, зауважує Г.Дмитрієва, договори містять два критерії - громадянство та останнє постійне місце проживання [11, с.500-508].

Відповіді на питання, що саме варто вважати майном рухомим, а що - нерухомим, угоди не містять. Укладачі угод, мабуть, розраховували, що держави самі в

зможі зробити необхідну кваліфікацію. Проте договори, щодо яких було оформлено правонаступництво України, *містять норми про те, яке спадкове майно слід вважати рухомим, а яке нерухомим*. Зазначимо, що це треба вирішувати відповідно до законодавства Договірної Сторони, на території якої знаходиться це майно (ст. 31 Договору з Кубою, ст. 43 Договору з ФРН).

Тоді, як більшість договорів пов'язує спадкування рухомого майна з правом країни останнього постійного місця проживання спадкодавця, договори з В'єтнамом (ст. 34 Договору), Македонією (ст. 34 Договору), Молдовою (ст. 37 Договору), Чехією (ст. 38 Договору) передбачають, що до правовідносин щодо спадкування рухомого майна застосовується законодавство Договірної Сторони, громадянином якої був спадкодавець на момент смерті.

Правові відношення щодо спадкування нерухомого майна регулюються договорами однотипно, а саме: до правовідносин щодо спадкування нерухомого майна застосовується законодавство Договірної Сторони, на території якої знаходиться таке майно (ст. 34 Договору з В'єтнамом, ст. 34 Договору з Естонією, ст. 36 Договору з Латвією, ст. 35 Договору з Литвою, ст. 34 Договору з Македонією, ст. 37 Договору з Молдовою).

Право спадкування нерухомого майна визначається за законами держави - місця його знаходження. Такий порядок установлено і Конвенцією СНД про правову допомогу і правові відносини у цивільних, сімейних і кримінальних справах від 22 січня 1993 р.

У договорах про надання правової допомоги, укладених Україною з республіками, що раніше входили до СРСР, чітко простежуються два критерії визначення юрисдикції держав щодо спадкування майна: громадянство або місце постійного проживання спадкодавця. Доречно стверджувати, що ці документи дотримуються принципів дуалізму. А. Рубанов зазначав, що договорам про надання правової допомоги, укладеним у 1950-60-ті роки СРСР з іншими країнами (Угорщина, Польща, Чехословаччина) були властиві й інші, моністичні підходи до спадкування майна. Вони полягали в тому, що визначення юрисдикції майна, що успадковується, здійснювалося на підставі лише одного з зазначених вище критеріїв [1, с.87].

У науці питання щодо розщеплення колізійної прив'язки для спадкування дискусійне: є прибічники як моністичного, так і дуалістичного напрямку. Так, А. Хачатурян наводить аргумент для збереження колізійної прив'язки в аспекті національного законодавства - фактор економічно цілісного зв'язку нерухомості з країною місця знаходження. Також він вказує, що використання формули прикріплення до закону громадянства спадкодавця призведе до „штучного вилучення відносин спадкування з-під дії правової системи, яка регулює всі інші ; відносини, пов'язані з цим видом власності" [12, с.38,39].

У доктрині дуалістичний принцип піддається критиці і вказуються його недоліки, які змушують долати перешкоди при застосуванні дуалістичної системи, зокрема, закликання до того самого спадкового майна різного кола спадкоємців (одне коло - для рухомого, інше - для нерухомого майна), різні частки спадкоємців, ускладнення їхнього становища необхідністю прийняття спадщини у різні строки та ін. Вчені В.Гридін, Є.Дріжчана [11, с.262-263; 12, с.147] прийшли до висновку, що прийняття подвійної прив'язки у МПрП щодо спадкування не є найкращим вирішенням цієї

проблеми, і пропонують моністичне вирішення цих питань у міжнародних договорах. Тільки договори з Польщею, Латвією, Македонією, Молдовою закріплюють порядок визначення майна, що входить до складу спадщини. Це дозволяє уникнути багатьох колізій.

Як же встановити компетентний правопорядок, що здатний регулювати перехід відмерлого майна у спадщину? Це питання на практиці породжує великі проблеми. Насамперед треба чітко з'ясувати, чи є держава спадкоємцем, чи спадкове майно переходить у власність держави за „правом окупації“. Вирішення цього питання залежить від позиції національного законодавства щодо спадкового (відмерлого) майна, яке переходить до держави.

Угоди про надання правової допомоги у цивільних справах пропонують такий механізм вирішення цієї проблеми. Спадкування відмерлого рухомого майна здійснюється відповідно до законів тієї держави, громадянином якої спадкодавець був до моменту своєї смерті. Нерухоме відмерле майно переходить до тієї держави, на території якої воно знаходиться (ст. 35 Договору з В'єтнамом, ст. 35 Договору з Естонією, ст. 37 Договору з Латвією, ст. 35 Договору з Македонією, ст. 46 Договору з Узбекистаном). Договір з Туреччиною передбачає інший механізм успадкування цього майна: „якщо померлий громадянин однієї з Договірних Сторін не має спадкоємця на території Другої Сторони, то його рухоме та нерухоме майно буде передано у власність тієї держави, на чій території воно знаходиться“ (ст. 31 Договору). Такий розподіл спадкової маси при переході до держави - рухомість переходить до держави, громадянином якого був померлий, нерухомість - до держави, на території якої вона знаходиться, - на нашу думку, є логічним і виваженим.

В Україні регулювання спадкових відносин з іноземним елементом здійснюється за Законом “Про міжнародне приватне право” та відповідно до міжнародних договорів про надання правової допомоги у цивільних справах. На сьогодні Україна, на жаль, не є учасником жодної міжнародної конвенції, яка містить матеріальні норми. Намагання не допустити обмеження спадкових прав своїх громадян, коли ці права повинні виникнути або здійснитися в іншій державі, пояснює включення в двосторонні договори про правову допомогу, учасником яких є Україна, спеціальних умов щодо застосування у сфері спадкування національного режиму.

У деяких міжнародних договорах України про правову допомогу в цивільних справах колізійних норм щодо спадкування взагалі немає або вони торкаються лише надання національного режиму в цій сфері та визначення права, яке застосовується до форми заповіту. У договорах, де приділено більше уваги питанням спадкування, ці норми не повністю висвітлені. Зрозумілим у зв'язку з цим є нагальна потреба укладання подібних договорів з іншими державами перш за все з державами ЄС. Найдивнішим є те, що з урахуванням потреб сотень тисяч українських громадян щодо врегулювання правових питань за кордоном, у 2008 – 2011 рр. Україною укладаються договори з Таїландом, Республікою Індія та Великою Соціалістичною Народною Лівійською Арабською Джамагірією, де статистично українських громадян не перебуває така велика кількість, як у державах ЄС.

У зв'язку з цим доцільним є вдосконалення регулювання спадкових відносин з іноземним елементом при укладенні міжнародних договорів. Перспективою подальших розвідок у даному напрямку є подальше дослідження інституту спадкування нерухомості, яке планується зробити в наступних наукових статтях.

Список літератури:

1. Рубанов А.А. Наследование в международном частном праве (отношения между социалистическими странами) / А.А. Рубанов. – М.: 1972. – 371 с.
2. Закон України „Про міжнародні договори України” від 29 червня 2004р. // Відомості Верховної Ради України. – 2004. № 50. Ст.540.
3. Міжнародні договори України про правові відносини та правову допомогу: У 2 т. / М-во юстиції України; Редкол.: Л.М.Горбунова та ін. – К., 2004. – Т. 1: Двосторонні договори. – 471 с.
4. Закон України „Про правонаступництво України” від 12 вересня 1991 р. // Відомості Верховної Ради України. – 1991. – № 46. – Ст.617.
5. Ермолаев В.Г., Сиваков О.В. Международное частное право: Курс лекций / В.Г. Ермолаев, О.В. Сиваков. – М. 1998. – 273 с.
6. Рубанов А.А. Заграничные наследства: Отношения между социалистическими и капиталистическими странами / А.А. Рубанов. – М. 1975. 8. Лунц Л.А. Международное частное право: Особенная часть / Л.А. Лунц. – 2-е изд. – М., 1963. – 414 С.
7. Самойлов М.О. Специфіка спадкування польських фермерських господарств громадянами України / М.О. Самойлов // Вісн. НУВС: Спецвипуск. – Харків: НУВС, 2000. – С. 236–238.
8. Самойлов М.О. Умови придбання громадянами України нерухомості в Республіці Польща / М.О. Самойлов // Проблеми цивільного права: Тези наук. доповідей і повідомлень до конференції, присвяченої світлій пам'яті професора О.А. Пушкіна 21 травня 2001 р. – Харків: НУВС, 2001. – С. 67–70.
9. Международное частное право: Учебник / Под ред. Г.К.Дмитриевой. – М, Юрист. – 2001. – 656 с.
10. Хачатурян А.Г. Унификация коллизионных норм в международном частном праве / А.Г. Хачатурян. – К.: Наукова думка, 1993. – 62 с.
11. Гридин В.А. Вопросы брака и семьи в новых договорах СССР о правовой помощи с другими социалистическими странами / В.А. Гридин // Советский ежегодник международного права, 1980. - М, Госюриздат. – 1981. – С. 262-263.
12. Дрижчаная Е.Г. Коллизионные вопросы алиментирования детей в международном частном праве / Е.Г. Дрижчаная // Международное частное право. – К., 1985. – С. 147.

Самойлов М.А. Национальный режим как основа международных договоров Украины о наследовании недвижимого имущества / М.А. Самойлов // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Юридические науки. – 2012. – Т. 25 (64). № 2. 2012. – С. 159-165.

Статья посвящена вопросу влияния правового института национального режима на нормы международных договоров Украины о правовой помощи в гражданских делах относительно наследования вообще и наследование недвижимого имущества в частности.

Ключевые слова: Национальный режим, недвижимость, недвижимое имущество, правовой режим недвижимости, наследственные правоотношения, коллизия, коллизионные нормы, международные договоры, международное частное право.

Samoilov M. National law regime as a basis of Ukrainian international agreements in inheritance of real estate / M. Samoilov // Scientific Notes of Tavrida National V. I. Vernadsky University. – Series : Juridical sciences. – 2012. – Vol. 25 (64). № 2. 2012. – P. 159-165.

The article focuses on the influence of the legal institution of national law regime to the norms of international treaties on legal assistance in civil matters regarding inheritance and the inheritance of all real estate in particular.

Key words: real estate, ordinary routine, the right of a private property.